

اهمیت و ارزش کار و کارآفرینی بر اساس روایات اسلامی

شهربانو مرزبان^۱

زهره السادات حسینی^۲

راحله افضلی^۳

معصومه حسن پور^۴

شهرزاد علی دوستی^۵

زهره ولایتی^۶

مهناز محمدی کمرودی^۷

چکیده

هدف محققان در این تحقیق با استفاده از روش تحقیق اسنادی-کتابخانه‌ای بررسی "اهمیت و ارزش کار و کارآفرینی بر اساس روایات اسلامی" هست. کار از نظر لغوی به معنای فعل و عمل و کردار انسان است و در اصطلاح، فعل یا همان انجام دادن هر تلاش و کوششی است که «با قصد» یا «بی قصد» انجام می‌گیرد. از سخنان حضرت علی (ع) نیز می‌توان چنین فهم نمود که کار عبارت است از تلاش و کوشش انسان‌ها برای آماده کردن زاد و توشه آخرت در طول دوران زندگی در دنیای مادی امروزه واژه «کار» به فعالیتی نسبتاً دائمی که به تولید کالا یا خدمات می‌انجامد و به آن دستمزدی تعلق می‌گیرد اطلاق می‌شود. کار با این تعریف دارای سه خصوصیت است نخست این که باید مبتنی بر فعالیت فکری و بدنی باشد دوم این که از طریق کار، کالایی تولید شود و یا خدمتی عرضه گردد و سومین خصوصیت لزوم پرداخت دستمزد در قبال انجام کار است.

واژگان کلیدی: کار، کارآفرینی، روایات، اسلامی.

انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱. مدیر دبیرستان دخترانه فجر نور شهرستان قائمشهر و کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری.
۲. سرپرست بخش، هنرستان زینبیه شهرستان دماوند-لیسانس تاریخ فلسفه و تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
۳. معاون آموزشی هنرستان زینبیه شهرستان دماوند، کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
۴. معاون اجرایی هنرستان زینبیه شهرستان دماوند، لیسانس مدیریت خانواده، جهاد دانشگاهی تهران.
۵. سرپرست بخش هنرستان زینبیه شهرستان دماوند، لیسانس رشته عکاسی و فیلمبرداری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۶. معاون آموزشی هنرستان زینبیه شهرستان دماوند، فوق لیسانس دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.
- ۷- معاون فنی هنرستان زینبیه شهرستان دماوند، لیسانس کامپیوتر دانشگاه تربیت دبیر فنی شریعتی.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین عوامل رشد و تربیت و تکامل انسان، وجود الگو و نمونه رفتاری است. اولیای الهی به عنوان الگوهای تربیت‌شده الهی نقش خود را به بهترین وجه ایفا می‌کنند. روشن است که در میان عوامل تربیتی موجود برای انسان، رفتار و عمل آدمی بیشترین تأثیر را بر انسان می‌گذارد. اولیای الهی علاوه بر سخنانشان که حجت است، منش، رفتار و شیوه زندگی آنان نیز برای انسان‌ها حجت است.

انبیاء و رهبران دینی همواره به کار و کوشش مشغول بودند و در این زمینه الگوی عملی مسلمانان بودند به نحوی که پیامبر اکرم (ص) خود به تجارت و سفرهای بازرگانی اشتغال داشته است و حتی قبل از نبوت نماینده حضرت خدیجه سلام‌الله علیها در امور تجاری بوده است.

رسول خدا (ص) در کنار مسلمانان در ساخت مسجد مدینه شرکت داشتند، و سنگ‌ها را همانند دیگران حمل می‌کردند، در جنگ احزاب در حفر خندق با مسلمانان مشارکت داشته و کلنگ می‌زدند. در مسافرت‌های دسته‌جمعی که کارها تقسیم می‌شد، او نیز کاری را به عهده می‌گرفت و گاه برای پختن غذا هیزم جمع می‌کرد. حتی در داخل خانه نیز همسرانش را یاری می‌داد.

در بعضی از روایات هم این واقعیت وجود دارد که ائمه علیهم‌السلام تنها برای به دست آوردن سود و نه برای تأمین نیاز زندگی، افرادی را برای تجارت از طرف خود گمارده‌اند حضرت علی (ع) در کنار پرداختن به امور دینی، اجتماعی و سیاسی مسلمانان، به فعالیت‌های اقتصادی در نخلستان و باغ‌ها نیز اقدام می‌نمودند. حضرت امام صادق (ع) نیز با اینکه در زمینه گسترش علم و دانش فعالیت می‌نمودند، به کشاورزی و کار در مزرعه نیز می‌پرداختند. امام کاظم (ع) نیز در مزرعه خودشان به فعالیت مشغول بودند.

پیشوایان دینی و امامان معصوم، مسلمانان را از بیکاری و تنبلی پرهیز می‌دادند. ایشان همواره یاران و اصحاب خود را به کار و کوشش دعوت نموده و از تنبلی و سربرار دیگران بودن بر حذر می‌داشتند. بیکاری و تنبلی باعث می‌شود تا انسان نتواند نیازها و خواسته‌های خود را تأمین نماید و سربرار دیگران می‌گردد رسول اکرم (ص) به یارانش فرمودند: «ملعون من القی کله، علی الناس؛ هر کس بار زندگی خود را بردوش مردم اندازد، از رحمت الهی به دور است.»

روش تحقیق:

روش تحقیق در این مقاله روش اسنادی-کتابخانه‌ای است و ابزار تحقیق عبارت‌اند از: کتب و مقالات و سایت‌های مرتبط با کارآفرینی و مشاغل بومی و محلی ایران.

کارآفرینی در اسلام

یکی از مقدس‌ترین واژه‌هایی که در متون اسلامی مورد استفاده قرار گرفته، واژه کار هست. در قرآن و سنت، افرادی که در زمین و دریا با استفاده از مواهب الهی برای کسب روزی حلال تلاش می‌کنند ستوده شده و با کسانی که در راه خدا جهاد می‌کنند برابر شمرده شده‌اند و در مقابل از افراد بیکار و تنبل به عنوان افرادی کم‌ارزش و غیرقابل‌اعتماد و دور از رحمت حق یاد شده است.

نویسنده بر آن است که اهمیت کار را در اسلام بیان کرده و تأثیرات آن را بر زندگی انسان مورد بررسی قرار دهد. کار هم بر زندگی فردی انسان اثرگذار است و هم بر زندگی اجتماعی او تأثیرات مثبتی دارد. علاوه بر این که خداوند در قرآن با بیان کار و تلاش انبیای الهی، ارزش و اهمیت کار و تأثیر آن بر زندگی انسان را به خوبی تبیین کرده است منابع دینی ما نیز مملو از روایاتی است که به این امر تأکید فراوان کرده و آن را از بهترین و ارزشمندترین عبادت‌ها شمرده است. (اداره اطلاع‌رسانی معاونت اجتماعی فرماندهی انتظامی استان مرکزی، ۱۳۹۵/۲/۱۱)

تعریف کار

کار از نظر لغوی به معنای فعل و عمل و کردار انسان است و در اصطلاح، فعل یا همان انجام دادن هر تلاش و کوششی است که «با قصد» یا «بی‌قصد» انجام می‌گیرد.

از سخنان حضرت علی (ع) نیز می‌توان چنین فهم نمود که کار عبارت است از تلاش و کوشش انسان‌ها برای آماده کردن زاد و توشه آخرت در طول دوران زندگی در دنیای مادی امروزه واژه «کار» به فعالیتی نسبتاً دائمی که به تولید کالا یا خدمات می‌انجامد و به آن دستمزدی تعلق می‌گیرد اطلاق می‌شود. کار با این تعریف دارای سه خصوصیت است نخست این که باید مبتنی بر فعالیت فکری و بدنی باشد دوم این که از طریق کار، کالایی تولید شود و یا خدمتی عرضه گردد و سومین خصوصیت لزوم پرداخت دستمزد در قبال انجام کار است.

کاربرد واژه کار در قرآن

در قرآن، عمل و کار به عنوان یک تعهد و تکلیف اسلامی به دو صورت مطرح گشته است:

کنند و یا برخی کارها به‌طور شبانه‌روزی باید انجام گردد که محدود کردن آن به زمان خاصی نه در جریان زندگی جایگاهی دارد و نه در سخنان پیشوایان دین.

الف- ارزش کار در زندگی فردی انسان

ارزش طبیعی کار

کار به همکاری آدمی با طبیعت و لمس کردن قوانین آن می‌انجامد تا از این راه مواهب طبیعی را استخراج کند و با رموز طبیعت انس گیرد پس انسان، با کار خود، به همکاری با طبیعت و مظاهر و نمودهای آن بر می‌خیزد و طبیعت نیز با انسان همکاری می‌کند و در او آثار مثبت بزرگی پدید می‌آورد که سبب پرورده شدن و گسترش یافتن افق‌های وجودی انسان و تجارب او می‌شود.

انسان در ضمن کار چیزهایی را کشف می‌کند که پیش از آن برای وی مکشوف نبوده است. پس کار، آموزشگاه شناخت و تجربه است چون که چیزهایی را که نمی‌دانسته است به او می‌آموزد و برای او از روی قوانین طبیعت پرده بر می‌دارد و همچون عقل عملی نیرومندی می‌شود که به وسیله آن بر آفاق تسلط پیدا می‌کند زیرا که چشمان وی بر روی طبیعت و آنچه در آن است باز می‌گردد و از تلاش‌های سنگین و افزار و ادوات دقیقی که برای بهره‌برداری از طبیعت و مسخر کردن آن ضرورت دارد آگاه می‌شود و از این راه پیوندهای ثانوی و اسرار پیچیده موجود در جهان برای انسان مکشوف می‌گردد که چه‌بسا بدون پرداختن به کار اکتشاف آن‌ها غیرممکن می‌گردد.

بنابراین می‌توان چنین گفت که علم حاصل شده برای بشر از راه کار و تلاش مستقیم از روزگار دیرین تا هم‌اکنون ارزشی دارد که نباید در زندگی انسان و تکامل شگفت‌انگیز آن کم‌اهمیت شمرده شود.

ارزش اخلاقی کار

کار، فرد را از بیکاری و تنبلی جدا کرده و انگیزه سعی و کوشش را در آدمی زنده می‌سازد و باعث تربیت اخلاقی و پرورش شخصیت فرد می‌گردد. کار کیمیاست و مس وجود انسان را به طلا تبدیل می‌نماید. انسان مجاهد با دوری از بیکاری فاسد کننده، خود را به تعالی اخلاقی و جهاد معنوی نزدیک می‌سازد.

ارزش عبادی کار

اسلام کار و طلب روزی حلال را بالاترین عبادت، معرفی نموده است چنان‌که پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «العبادة سبعون جزءاً افضلها طلب الحلال». عبادت هفتاد جزء دارد برترین آن‌ها کار و کوشش برای بدست آوردن روزی حلال است.

شخصی می‌گوید: دیدم امام باقر (ع) مشغول کار است و در اثر شدت کار، عرق از پیشانی مبارکش می‌ریزد، با خود گفتم: این مرد بعید است جانشین امام سجاد (ع) باشد، او چقدر حریص به دنیا است که این اندازه خود را در راه آن به زحمت انداخته است! به منظور موعظه و نصیحت او، به حضورش رفتم، به او گفتم: خدا تو را اصلاح کند، تو از بزرگان قریش هستی، در این ساعات گرم و آتشین روز، خود را برای دنیا به زحمت انداخته‌ای؟! اگر اجل فرا رسد، جواب خدا را چه خواهی داد؟!

حضرت بعد از شنیدن سخنان من فرمود: اگر مرگ در این حال فرا رسد، به خدا قسم من در حال اطاعت خدا هستم و به این وسیله می‌خواهم خود را از منت تو و مردم حفظ کنم. راوی گفت: من می‌خواستم تو را موعظه کنم ولی تو من را موعظه و هدایت نمودی در این روایت نکات درس‌آموز و فرهنگ‌سازی مشاهده می‌شود: اول: حضرت کار را اطاعت خداوند می‌داند دوم: کار را مایه افتخار و بندگی معرفی می‌کند سوم: با توجه به این که معصومین علیهم‌السلام به شدت از قسم خوردن پرهیز می‌کردند برای تصحیح اندیشه افراد در مورد ارزش کار قسم یاد می‌کند.

تأثیر کار بر زندگی انسان

الف- آثار فردی

کار تأثیرات مثبتی بر جسم و روح انسان دارد و موجبات پیشرفت و کمال آدمی را فراهم می‌آورد از جمله این آثار عبارت‌اند از:

تأثیر کار بر سلامت جسم

کار یکی از عوامل مهم در ایجاد و حفظ سلامت جسمانی و روانی انسان است و در نتیجه به صورت غیرمستقیم ضامن پیشگیری از بسیاری از بیماری‌های جسمی، روحی و اخلاقی خواهد بود. بنابراین برای آنان که خواهان روان و بدنی سالم هستند کار و تحرک و فعالیت نسخه‌ای شفابخش است.

چنان که حضرت علی (ع) فرموده است: «من يعمل یزدد قوة، من یقصر فی العمل یزدد فترة» هر کس کار کند نیرویش افزون‌تر می‌شود و هر که در کار کردن کوتاهی نماید سستی او افزایش می‌یابد. گفتنی است با داشتن جسم سالم زمینه برای روح و عقلی سالم نیز آماده می‌شود همان‌گونه که در مقابل، جسم بیمار و ناسالم می‌تواند بستری برای بسیاری از ناهنجاری‌های اخلاقی و روانی باشد کار یکی از عوامل مهم سلامتی جسم و روح است.

افزایش احساس عزت و شخصیت

یکی از مهم‌ترین تأثیرات شگرف کار در مسئله شخصیت سازی آن نهفته است. انسان‌ها از نگاه قرآن همانند هیولای نخستین و ماده ابتدایی هستند که قابلیت پذیرش هر گونه تغییر و تحولی را دارند و به فعلیت‌های مختلف می‌رسند.

قوه اختیار و استعداد تغییر و تحول در آدمی است که او را از سایر موجودات متمایز می‌سازد. از این رو استاد علامه حسن‌زاده آملی انسان را جنس الاجناس می‌داند که قابلیت تبدیل و تحول به هر ماهیت نوعی را می‌یابد.

بر اساس تعابیر روایی، روح انسان وجودی الهی دارد و در ابتدا همانند لوح سفیدی است که هیچ نقطه تاریکی در وجود او نیست ولی رفته‌رفته با اعمال و کارهایی که با اختیار خود انجام می‌دهد بر درخشانی یا تاریکی آن می‌افزاید. با هر کار خطا، نقطه تاریکی روی آن پدیدار می‌شود تا جایی که سیاه می‌شود و قابلیت‌های خود را از دست می‌دهد.

از جمله نتایجی که کار به دنبال دارد افزایش عزت و شخصیت آدمی است و بالاترین بی‌نیازی بنا به فرموده پیامبر (ص) عزت نفس است بدیهی است که هر چیزی که باعث محترم شدن شخصیت انسان در نظر خودش و دیگران باشد، شایسته تکریم و تعظیم است و به همین دلیل است که در اسلام کار مورد احترام و شایسته تکریم است. (اداره اطلاع‌رسانی معاونت اجتماعی فرماندهی انتظامی استان مرکزی، ۱۳۹۵/۲/۱۱)

خداوند در آیاتی از قرآن به صراحت از شاکله و شخصیت وجودی انسان که با عمل ساخته می‌شود سخن می‌گوید و تأکید می‌کند که رفتارهای آینده آدمی نیز بر اساس همین شخصیت و شاکله وجودی بنا نهاده می‌شود. آنجا که می‌فرماید: «تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مِمَّا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛ بهر حال آن‌ها امتی بودند و رفتند و هر چه کردند برای خود کردند شما هم هر چه بکنید برای خود می‌کنید شما از آنچه آنان می‌کردند بازخواست نخواهید شد.»

معلى بن خنيس مى‌گويد: امام صادق (ع) مرا ديد که دير به بازار برای انجام کار خود مى‌روم فرمود: «اعد الی عزک، صبح زود بطرف عزت و بزرگی خود بیرون برو». برخلاف کسانی که کار را برای خود ننگ می‌دانند یا به‌کارگر به چشم حقارت نگاه می‌کنند، رئیس مذهب شیعه، کار را سبب و عزت کارگر می‌شمرد.

کار، سبب ایمان و مردانگی

امام صادق (ع) فرمود: اصلاح المال من الایمان. «کار و تلاش کردن» اصلاح و تربیت و تنظیم مال از ایمان است. و در جای دیگر فرمود: بر تو باد که مال خود را اصلاح نمایی، چه این از بزرگواری است و موجب بی‌نیازی از افراد پست می‌شود.

در حدیثی می‌خوانیم پیامبر اسلام (ص) هرگاه شخص بیکاری را می‌دیدند، تعجب می‌کردند و می‌پرسیدند: آیا شغل و کاری ندارد؟ اگر در پاسخ می‌گفت: شغلی ندارد، حضرت می‌فرمودند: او از چشم من افتاد! مردم می‌پرسیدند چرا از چشم شما افتاد؟ می‌فرمودند: انسان مؤمن هرگاه شغلی نداشته باشد، از دینش مایه می‌گذارد (و آن را تباه می‌کند).»

مقام معظم رهبری در خصوص کار و کارگر فرموده است: من به کارگران سفارش می‌کنم در هر بخشی و در هر جایی که مشغول هستند کار را عبادت بدانند. این کاری که شما برای توسعه و پیشرفت کشور می‌کنید یک عبادت قطعی است. به مسئولان هم سفارش می‌کنم که ارزش طبقات کارگر و محروم و مستضعف و این مردم مؤمن را بدانند. کارگران قدر خود را بشناسند و بفهمند که وجود آن‌ها چقدر در سرنوشت یک ملت مؤثر است. (اداره اطلاع‌رسانی معاونت اجتماعی فرماندهی انتظامی استان مرکزی، ۱۳۹۵/۲/۱۱)

ب- آثار اجتماعی کار

از نظر قرآن منشأ تحولات جوامع بشری مبتنی بر عملکرد و کار مردم است. در تاریخ هر جا تغییر و تحولی رخ داده چه مثبت و چه منفی ریشه در عملکرد مردم داشته است. این انسان‌ها هستند که تعیین می‌کنند چه سرنوشتی داشته باشند. هر پیروزی و شکستی که رخ می‌دهد نتیجه رفتار انسان‌هاست.

خداوند در قرآن انگشت روی نقطه اصلی «دردها» و «درمان‌ها» و عوامل پیروزی و شکست گذارده و می‌فرماید: برای یافتن عامل اصلی این عناصر لازم نیست آسمان‌ها و زمین را جستجو کنید و یا به دنبال عوامل موهوم و پنداری راه بیافتید بلکه کافی است تنها در وجود، در فکر و روحیه و اخلاق خود و در نظامات اجتماعی خودتان جستجو کنید هر چه هست در اینجا است. (اداره اطلاع‌رسانی معاونت اجتماعی فرماندهی انتظامی استان مرکزی، ۱۳۹۵/۲/۱۱)

« دَابَّ أَلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ، ذَلِكَ بَانَ اللَّهُ لَمْ يَكْ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ؛ مانند شیوه خاندان فرعون و آنان که پیش از ایشان بودند (که) به آیات خدا کفر ورزیدند، پس خدا به گناهانشان بگرفت که خدا نیرومندی است شدید العقاب (و) این بدانست که خدا تغییردهنده نعمتی

که به قومی ارزانی داشته نیست تا آنکه خود ایشان تغییر دهند آنچه را که در خودشان است (با علم به اینکه) خدا شنوای دانا است. «ملت‌هایی که فکر و اندیشه خود را به کار انداختند دست اتحاد و برادری به هم دادند سعی و تلاش و اراده و تصمیم نیرومند داشتند و به هنگام لزوم جانبازی و فداکاری کردند و قربانی دادند به‌طور قطع پیروز شدند اما هنگامی که رکود و سستی و تنبلی، جای سعی و کوشش را گرفت غفلت و بیخبری به جای آگاهی و تردید و دودلی به جای تصمیم قاطع، محافظه کاری به جای شهامت، نفاق و تفرقه به جای اتحاد، تن پروری و خودخواهی به جای فداکاری و تظاهر و ریاکاری به جای اخلاص و ایمان نشست سقوط و نکبت آغاز شد.

خداوند در این آیات به نقش و اهمیت بسیار حیاتی کارهای مردم در تحولات تاریخی جوامع بشری اشاره می‌کند و درجایی دیگر با تأکید مستقیم بر نقش عمل و کار در زندگی فردی و جمعی روشن می‌سازد که چرا و چگونه جوامع دچار تحولات و تغییرات شگرف می‌شوند.

«لَهُ مَعْقَبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمَنْ خَلْفَهُ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ؛ انسان مأمورانی است که از جلو رو و از پشت سرش، او را از فرمان خدا حفاظت می‌کنند، و خدا نعمتی را که نزد گروهی هست تغییر ندهد، تا آنچه را که ایشان در ضمیرشان هست تغییر دهند، و چون خدا برای گروهی بدی بخواهد هیچ چیز نمی‌تواند جلو آن را بگیرد و برای ایشان غیر از خدا اداره کننده‌ای نیست.»

خداوند در این آیه اشاره به قانونی سرنوشت ساز و حرکت آفرین و هشدار دهنده دارد. قانونی که یکی از پایه‌های اساسی جهان بینی و جامعه شناسی در اسلام است و تأکید می‌کند که مقدرات انسان‌ها بستگی به عملکرد آنان دارد نه شانس و اقبال و... و چیزی جز اراده و خواست ملتها و تغییرات درونی، آنان را مستحق لطف یا مستوجب عذاب خدا نمی‌سازد و هر گونه پیروزی و شکستی که به قومی رسیده از همین جان سرچشمه گرفته است.

رشد و شکوفایی اقتصاد جامعه

از دیگر آثار کار باید به رشد اقتصادی و شکوفایی ملتها اشاره کرد همانطور که در تعریف کار اشاره کردیم از خصوصیات آن این است که از طریق کار، کالایی تولید می‌شود یا خدمتی عرضه می‌گردد و در قبال انجام آن دستمزدی پرداخت می‌گردد. همین امر سبب می‌شود که سرمایه اقتصادی یک جامعه به گردش در آمده و بر رونق اقتصادی آن افزوده شود.

البته باید توجه داشت در اسلام کیفیت کار همواره بیشتر از کمیت آن اهمیت دارد. از آنجا که اقتصاد باید هماهنگ با اعتقاد باشد کسب و کار باید هماهنگ با نظام ارزشی اسلام باشد بنابراین اگر کسی اسلام را درست شناخت و حقایق را باور کرد خود را گرفتار شح نفس و بخل نمی‌بیند در اثر تربیت

اسلامی خود را از آن نجات می‌دهد زیرا از مکتب قرآن آموخته است که «وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْأَيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يَحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ لَمْ يَجِدُوا فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَ مَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ؛

و نیز سهمی از آن غنائم از آن کسانی از اهل مدینه است که در مدینه و در قلعه ایمان جای دارند و قبل از مهاجرین ایمان آورده بودند و هر مؤمنی را که از دیار شرک به سویشان هجرت می‌کند دوست می‌دارند و وقتی اسلام به آنان چیزی می‌دهد در دل خود نیازی به آنچه به مهاجران داده شده احساس نمی‌کنند و مهاجرین را بر خود مقدم می‌دارند هر چند که خود نیز محتاج باشند. و کسانی که بخل درونی خود را به توفیق خدای تعالی جلو می‌گیرند رستگارانند.»

فقر زدایی

اصلی‌ترین عامل فقر زدایی در جوامع روی آوردن به کار و تلاش به شیوه صحیح آن است حتی اگر فرد نخواهد برای دنیا و آخرت خود قدم بردارد و از فواید کار بهره مند گردد حداقل می‌تواند با کار و تلاش خود در راستای اهداف عالی جامعه که یکی از اهداف فقر زدایی و ارتقاء سطح اقتصادی افراد جامعه است گام بردارد. با نگاهی گذرا به جوامعی که دچار فقر و بدبختی‌های مختلف هستند می‌توان دریافت که عامل اصلی این معضلات اجتماعی عدم توجه به ارزش و اهمیت کار در این جوامع است به این معنا که تنبلی افراد باعث شده که به این وضع دچار شوند. از این رو خداوند عامل اصلی گرفتاری‌های بشر را رفتارهای آنان بر شمرده چنانکه در سوره نحل تأکید می‌کند عمل و رفتار درست و صحیح انسان می‌تواند درهای رحمت الهی را به روی انسان‌ها بگشاید و آنان را به کمال سعادت در دنیا و آخرت برساند همچنان‌که کارهای ناشایست می‌تواند منجر به کفران نعمت و در نتیجه سلب این سعادت شود.

در حدیثی از پیامبر (ص) آمده است: «إِذَا أَعْسَرَ أَحَدُكُمْ فليُخْرِجْ وَ لا يَغْمِ نَفْسَهُ وَ أهْلَهُ» اگر کسی از شما گرفتار عسرت و تنگی شد باید دنبال کار برود و خود و خانواده‌اش را گرفتار غم و اندوه (فقر) نسازد. در جای دیگر می‌فرماید: «لو أن رجلاً أخذ حبلأ فإتأى بحزمه حطب على ظهره فيبيعها فيكفها وجهه خير له من أن يسأل؛ اگر مردی ریشماني برگيرد و پشته هيزمى جمع كند و آن را بر پشت خود نهاده بياورد و بفروشد و بدینسان (با هيزم كشي) آبروی خود را نگاه دارد بهتر از آن است كه دست سؤال پيش کسی دراز كند.»

فقر و ناداری عامل بسیاری از انحرافات اجتماعی و فسادهای اخلاقی است. علاوه بر آن می‌تواند موجب تشویش خاطر، اضطراب، ضعف روحی، بدبینی و بدگویی به همه چیز و همه کس و حتی خداوند و مقدسات شود و سرانجام به تعبیر امام علی (ع) به کفر و رویگردانی از دین بیانجامد. امیرالمؤمنین علی (ع) به فرزندش محمد حنفیه فرمودند: «يا بنی اینی أخاف عليك الفقر فاستعذ بالله منه فإن الفقر منقصة»

للدین، مدهشۃ للعقل، داعیۃ للمقت» فرزندم! من از تهیدستی بر تو هراسناکم، از فقر به خدا پناه ببر که همانا فقر دین انسان را ناقص، عقل را سرگردان و عامل دشمنی است.

طبیعی است که آثار منفی فقر تنها در حیطة زندگی شخصی باقی نمی‌ماند بلکه برای جامعه دارای اثر تخریبی است. جامعه دل مرده و افسرده و وامانده از نشاط، نه تنها ارتقاء معنوی نخواهد داشت بلکه در صحنه رقابت از دیگر جوامع عقب می‌ماند در حالی که اسلام، خواهان جامعه‌ای معنوی و الهی و در عین حال سالم و از نظر اقتصادی و علمی پیشرفته است. جامعه اسلامی باید والاترین مراتب معنوی و مادی را دارا باشد و اصولاً دین اسلام به همین منظور برای انسان‌ها فرستاده شده است..

در آموزه‌های دین اسلام ارزش کار هم‌ردیف جهاد و جایگاه کارگر هم طراز انبیاء بیان شده است. ارزش کار فقط به لحاظ مادی و کسب درآمد و ثروت نیست، کار همگانی باعث رشد و توسعه جامعه گشته و کشور را به سوی شکوفایی اقتصادی و پیشرفت اجتماعی سوق می‌دهد و اعضای آن جامعه را انسان‌هایی فرهیخته و سالم بار می‌آورد.

کار برای همه زمان‌ها و همه افراد بیان شده و به انسان توصیه شده که هم برای تأمین نیازهای دنیوی و هم کسب رستگاری در آخرت باید تلاش کند. به‌طور کلی کار دو اثر کلی در زندگی فردی انسان دارد اول این که موجب سلامت جسم می‌گردد و دوم سلامت روح را به دنبال دارد و موجب کسب آرامش، تمرکز خیال، افزایش احساس عزت، کسب مردانگی و رستگاری گشته و پاداش فراوانی نیز به دنبال دارد.

ارزش کار در فرهنگ اهل بیت (ع)

کار و تلاش رمز بقای یک جامعه است. در سیره پیشوایان معصوم (ع) فعالیت‌های اقتصادی افراد ارزش بالایی دارد.

آن بزرگواران کارگران و تولید کنندگان را بسیار تشویق می‌کردند. سیره عملی پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصوم (ع) این بوده است که بار زندگی خود را شخصاً به دوش می‌کشیدند و هیچ‌گاه برای تأمین ضروریات زندگی، خود را وابسته به دیگران نمی‌کردند. این امر بیانگر نوع نگرش آن برگزیدگان، به دنیا و رابطه دنیا با آخرت است و بر اندیشه‌های انحرافی زهد مآبانه که کار و تولید را با کمالات معنوی و مصالح اخروی در تضاد می‌دانستند و یا افکار باطل ارباب مآبانه که کار را وظیفه افراد پست و پایین جامعه قلمداد می‌نمودند، خط بطلان می‌کشد.

انس بن مالک می‌گوید: هنگامی که رسول خدا (ص) از جنگ تبوک بر می‌گشت، سعد انصاری - یکی از کارگران مدینه - به استقبال آن حضرت آمد. وقتی پیامبر (ص) با او دست داد احساس کرد که دستان وی زبر و خشن است! نبی مکرم (ص) سؤال کرد: چرا دستان تو این قدر خشن و زبر است؟ عرضه داشت:

یا رسول الله! این خشونت و زبری دستان من به خاطر کارکردن با بیل و طناب است تا مخارج خانواده‌ام را تأمین کنم. پیامبر (ص) دستان او را بوسید و فرمود: این دستی است که آتش جهنم آن را لمس نخواهد کرد. (اسدالغابه، ابن‌اثیر، ج ۲، ص ۱۶۹)

وقتی ابعاد گوناگون شخصیتی همچون حضرت علی (ع) را مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهیم، می‌بینیم که ایشان در عین حال که زاهدترین فرد زمان خود است، فعال‌ترین آن‌ها نیز هست. شهید آیت الله مطهری (ره) می‌گوید: شخصیت علی (ع) شخصیتی جامع الاضداد است. وقتی خلوت شب فرا می‌رسد هیچ عارفی به پای او نمی‌رسد و روز که می‌شود گویی این آدم آن آدم نیست. با اصحابش که می‌نشینند چنان چهره‌اش باز و خندان است که از جمله اوصافش این است که همیشه قیافه‌اش باز و شگفته است (تعلیم و تربیت در اسلام، شهید مطهری، ص ۴۱۰)

امام موسی بن جعفر (ع) به یکی از یارانش که کاسب و فروشنده بود فرمود: اغد الی عزّک (مسند الامام الکاظم (ع)، عزیزالله عطاردی، ج ۲، ص ۳۵۹) صبح زود به سوی عزّت و سربلندی خود بشتاب. منظور آن حضرت همان کسب و تجارت است. عزت انسان در سایه تلاش او در جهت تولید به دست می‌آید. از این رو پیشوایان معصوم (ع) با تمام مشکلات و مسؤولیت‌های طاققت فرسای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در عرصه کار و تلاش‌های اقتصادی کوشا و فعال بودند و در کنار کارگران و غلامان به کار و تولید می‌پرداختند.

حمایت از تولیدکنندگان

پیشوایان معصوم (ع) علاوه بر این که خود در عرصه تولید و تلاش‌های اقتصادی پیشگام بودند، از تولیدکنندگان و کشاورزان حمایت می‌کردند و به آسیب دیدگان و ورشکستگان و قرض دارانی که زندگی اقتصادی آن‌ها به دلیل مشکلات طبیعی مختل شده بود، کمک‌های فراوانی می‌کردند.

امام علی (ع) به تولیدکنندگان و کشاورزان عنایت ویژه‌ای داشت. امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: امیر مؤمنان همیشه به عمال و کارمندان‌شان سفارش کشاورزان را می‌نمود (وسایل الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۱۶)

امام موسی کاظم (ع) از کشاورزان و تولیدکنندگان مدینه زیاد حمایت می‌کرد، شخصی می‌گوید: در نزدیکی مدینه صیفی‌کاری داشتم. موقعی که فصل برداشت محصول نزدیک شد، ملخ‌ها آن را نابود کردند. من خرج مزرعه را با پول دو شتر بدهکار بودم. نشسته بودم و فکر می‌کردم. ناگهان امام موسی بن جعفر (ع) را دیدم که در حال عبور از آنجا بود و مرا دید. فرمود: چرا ناراحتی؟ عرض کردم: به خاطر این که ملخ‌ها کشاورزی مرا نابود کرده‌اند.

حضرت فرمود: چقدر ضرر کرده‌ای؟ عرض کردم: یک‌صد و بیست دینار با پول دو شتر. حضرت به غلام خود فرمود: یک‌صد و پنجاه دینار به او بده سی دینار سود به اضافه اصل مخارج و دو شتر هم به وی تحویل بده!

آن مرد می‌گوید: وقتی این کمک را تحویل گرفتیم، عرض کردم: وارد زمین من شوید و در حق من دعا کنید. حضرت وارد زمین شد و دعا کرد. سپس از رسول خدا (ص) نقل کرد و فرمود: از بازماندگان مشکلات، محکم نگهداری کنید (تاریخ بغداد، خطیب بغدادی، ج ۱۵، ص ۱۶)

بدین‌سان امام به مسئولان و افراد جامعه می‌آموزد که چگونه به افراد آسیب‌دیده کمک کنند. حضرت موسی بن جعفر (ع) در کمک به کشاورزی که زراعت او دچار خسارت شده بود، علاوه بر اصل سرمایه، مقدار سودی که انتظار داشت به او می‌پردازد، ضمن اینکه حمایت معنوی خود را نیز اعلام می‌دارد و برای آن کشاورز دعا می‌کند و با ذکر روایتی از پیامبر (ص) او را مشمول هدایت فکری و معنوی خود قرار می‌دهد. (حسین حسین‌زاده، ۱۳۹۱)

اعتدال و قناعت در مصرف

حد مطلوب بهره‌مندی و استفاده از نعمت‌های الهی آن است که همراه با رعایت اعتدال و به قدر کفاف باشد. اعتدال و قناعت در مصرف موجب بقای نعمت و پدیدآورنده زمینه مناسبی برای رشد صفات و کمالات معنوی در انسان است.

از جمله آموزه‌های سیره معصومین (ع) این است که انسان تولید و انفاق زیاد داشته باشد ولی در مصرف شخصی به حداقل قناعت نماید. روحیه تولید و تلاش در سیره آن بزرگواران چنان است که تولید را برای ارتقای سطح معیشت مردم می‌خواستند. آنان ضمن تولید بیشتر، کمترین استفاده شخصی را می‌نمودند.

ابن عباس می‌گوید: در زمان جنگ جمل هنگامی که در منطقه «ذی قار» برای جمع‌آوری نیرو اردو زده بودیم، یک روز به خیمه مولای متقیان (ع) رفتم. دیدم حضرت مشغول دوختن کفش خویش است. سلام کردم، امام جواب دادند. پرسیدند: ابن عباس! این نعلین وصله خورده چقدر می‌ارزد؟ گفتم: ارزشی ندارد. امام فرمودند: حکومت بر شما نزد من از این نعلین بی‌ارزش‌تر است مگر آن که حق را برپا سازم و یا باطلی را از میان بردارم (بحارالانوار، ج ۴۰، ص ۳۲۸)

امام باقر (ع) در این زمینه می‌فرماید: هر کس به مقدار رزقی که خداوند به او داده قانع باشد پس او بی‌نیازترین مردم می‌باشد (الحکم الزاهره، ج ۱، ص ۶۵۰)

امام کاظم (ع) در مورد اعتدال در مصرف می‌فرماید: هر کس میانه‌روی و اعتدال را رعایت کند و قانع باشد، نعمت برای او باقی خواهد ماند و هر کس اسراف کند، نعمت از دستش خواهد رفت (بحارالانوار، ج ۸۷، ص ۳۲۷)

نوع لباس، مرکب، منزل و غذای آن حضرت نمونه‌ای عالی از اعتدال و میانه‌روی بود و در برخی موارد امام تصریح می‌کرد که علت انتخابش معتدل بودن آن بوده است.

اجرای عدالت اقتصادی

پیشوایان معصوم برای زدودن شرایط ناعادلانه زندگی و دستیابی به عدالت اقتصادی آن هم با توجه به بی‌عدالتی جامعه آنان، شعار عدالت اقتصادی را مطرح می‌کردند و در راه تحقق آن سیاست‌هایی را در پیش می‌گرفتند.

در زمان حضرت علی (ع) مهم‌ترین منبع درآمد حکومت، بیت‌المال بود که از راه‌های گوناگون مانند غنائم جنگی و اخذ مالیات به دست می‌آمد. بنابراین بیت‌المال که به منزله درآمد ملی حکومت ایشان و وسیله رفاه مردم بود از ناحیه آن حضرت (ع) نسبت به آن دقت و دلسوزی می‌شد، چنان‌که وقتی شبی طلحه و زبیر بر او وارد شدند، امام چراغی را که در برابرش بود، خاموش کرد و فرمود تا چراغی از خانه برایش آوردند. طلحه و زبیر سبب آن را پرسیدند. امام فرمودند: روغن چراغ از بیت‌المال است. سزاوار نیست با شما با روشنایی آن همنشینی کنم (سیاست‌نامه امام علی (ع)، محمد محمدی ری‌شهری، ترجمه مهدی مهری، ص ۴۴۴) امام متقین هرگز اجازه نمی‌دادند مسئولان حکومتی کوچکترین تعرضی نسبت به اموال بیت‌المال مسلمانان داشته باشند. به زیاد بن ابیه در این مورد نامه نوشت و فرمود: به خدا قسم! اگر به من خبر رسید که در اموال مسلمانان خیانتی کوچک یا بزرگ از تو سر زده است، چنان با تو برخورد خواهیم کرد که خوار و ذلیل و از هزینه زندگی در مانده و پریشان حال گردی (نهج‌البلاغه، نامه ۲۰، ص ۵۰۰ - ۴۹۹) آن حضرت از یک‌سو به زمامداران درباره توجه به اقشار تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان، خدمتگذاران و مصرف‌کنندگان سفارش می‌کردند و از سوی دیگر جهت امنیت اقتصادی و تأمین همه‌جانبه زندگی مردم، نظارت مستقیم بر بازار را مورد تأکید قرار می‌دادند (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) همچنین به کارگزاران خود دستور دادند که نرخ‌ها را در سطحی نگه دارند که برای همه گروه‌های مردم قابل تحمل باشد و به فروشندگان نیز زبانی نرساند (همان)

پیشنهادات تحقیق

- راهبردهای اساسی در زمینه کارآفرینی توسعه و ترویج فرهنگ اندیشیدن، ارزش آفرینی و کارآفرینی
- جهت دادن چرخه کارآفرینی به علم و فناوری، نوآوری و خلق ارزش‌ها برای ایفای نقش مؤثرتر در بخش‌های مختلف اقتصاد اصلاح ساختار نظام تربیتی، آموزشی و پژوهشی کشور به منظور تربیت و توانمندسازی سرمایه انسانی با تأکید بر پرورش انسان‌های باتقوا، کارآفرین.
- بهبود فضای کسب‌وکار با تأکید بر توسعه اقتصاد مبتنی بر کارآفرینی و خلق ارزش‌ها
- تجاری‌سازی ایده و علم و فناوری با تأکید بر مزیت‌های رقابتی کشور و ثروت‌آفرینی همراه با توسعه تکنولوژی سبز، نهادینه‌سازی فرهنگ کارآفرینی در جامعه مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و ایرانی.
- ایجاد ارتباط منطقی و قانونمند بین ارزش آفرینی افراد با میزان بهره‌مندی مادی و معنوی آن‌ها.
- ایجاد هماهنگی در سطح کلان میان آموزش و پرورش با مؤسسات محلی پیرامون کارآفرینی
- آموزش معلمان در زمینه بازاریابی و فضای کسب و کار.
- تشویق مسئولین اداری به معلمان فعال در زمینه کسب‌وکار و کارآفرینی.

نتیجه‌گیری

جامعه اسلامی در آغاز شکل‌گیری و پیدایش، در یک فراگرد موفق اجتماعی، بسیاری از رفتارهای اقتصادی اسلام را فرا گرفت. اما این فراگیری در مرحله نخست، همه روند فرهنگ‌پذیری و تعمیق آموزه‌های دینی را در بر نداشت. بدون تردید، قواعد مکتوب و مقررات و قوانین و حتی تکالیف جمعی که از سوی معصومین علیهم السلام به جامعه القا می‌شد نیازمند مکانیسم دیگری بود که می‌توانست به فرآیند درون‌ذهنی شدن ارزش‌های اقتصادی اسلام بیانجامد و آن‌ها را در جامعه تعمیق بخشد. این مکانیسم چیزی جز تقویت نظارت‌های درونی نبود. چنان‌که از طریق فراگرد درون‌ذهنی شدن هنجارهای اقتصادی بیشتر نظارت‌های اجتماعی بر افراد جامعه از درون آن‌ها اعمال می‌شد و به جای نیروهای بیرونی، همچون مقررات یا قوانین و قواعد اجتماعی، وجدان درونی آنان بر اعمالشان نظارت می‌کرد.

در چنین شرایطی شهروند مسلمان ضمن آشنایی با مجموعه‌ای از قواعد اقتصادی اسلام می‌کوشید تا به ثواب و عقاب اعمال خویش بیندیشد. بی‌تردید، در این مسیر، عامل وجدان فردی موضوعی تعیین‌کننده بود. معصومین علیهم السلام به عنوان رهبران معنوی جامعه اسلامی، زمینه تقویت وجدان جمعی و

فردی را ایجاد نمودند تا بدان وسیله، مسلمانان نه به دلیل ترس از مجازات‌های بیرونی یا حکومتی، بلکه به دلیل جلب رضای خدا به انجام این رفتارها بپردازند.

بدین ترتیب می‌توان در یک بررسی کلی، اقدامات معصومین علیهم السلام را در ایجاد تحول و تغییر در طرز تفکر مسلمین نسبت به هدف نهایی از رفتارهای اقتصادی، اصولی را یافت که برای هر مسلمانی که در پی دستیابی به رفتارهای درست و سالم اقتصادی در زندگی فردی و اجتماعی است می‌تواند راهگشا و درس‌آموز باشد.

منابع

- استخدام و بهره‌وری، دکتر رحمت ا... قلی‌پور.
- غلامعلی، طرسا، ایران، مورخ ۸۰/۶/۳.
- علی‌نقی، مشاخی، با نقش مدیریت در انتقال تکنولوژی به دانش مدیریت شماره ۲، بهار ۷۲.
- رشید اصلانی، مدیریت انتقال تکنولوژی سازمان برنامه و بودجه، سال ۶۹ ص، سال ۶۹ ص ۷۳.
- سید مهدی ((الونی))، استعاره‌ها ابزار شناخت سازمان، مطالعات مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی.
- علی، رضائیان، اصول مدیریت، انتشارات سمت چاپ اول.
- محمدکاوه، سروش، سوء قد تربیت.
- علی، رضائیان، اصول مدیریت.
- علاقه‌بند. علی-مقالات مدیریت آموزشی. تهران. بعثت، ۱۳۸۵.
- میرکمالی. سید محمد. رهبری و مدیریت آموزشی. تهران. نشر یسپرون اسفند ۱۳۸۲.
- مجله رشد. مدیریت مدرسه - سال سوم. شماره ۴. دی ماه ۱۳۸۳.
- روش‌های آینده نگاری تکنولوژی، گروه آینده اندیشی بنیاد توسعه فردا، بنیاد توسعه ی فردا.
- الفبای آینده پژوهی: علم و هنر کشف آینده و شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا، عقیل ملکی فروهمکاران، تهران، کرانه علم.
- آینده شناسی و آینده نگری، موسی اکرمی، منبع: سایت آینده نگری.
- آینده اندیشی هست ها و بایدها، گفتگوی با دکتر علی پایا، روزنامه همشهری ۷ مرداد، ۱۳۸۳.
- شوک آینده، الوین تافلر؛ ترجمه: حشمت‌الله کامرانی، نشر علم.